

КУЛЬТУРНЫЯ СУВЯЗІ ПАЛАЧАН (па выніках вывучэння пячн^{ой} кафлі XIV-XVII стст.)

Д. У. Дук (Наваполацк)

Пячная кафля—прадстаўнічы від архітэктурна-дэкаратыўнай керамікі, з'яўляецца адначасова важнай археалагічнай крыніцай.

Вывучэнне шляхоў распаўсюджвання арнаментальных матываў полацкай кафлі дазваляе акрэсліць ролю знешніх культурных уплываў у развіцці дэкаратыўнага мастацтва. Аналіз рэчавага матэрыялу праведзены на падставе даследавання калекцыі полацкай кафлі, што захоўваецца ў фондах Нацыянальнага полацкага гістарычна-культурнага музея-запаведніка і Нацыянальнага музея Рэспублікі Беларусь.

Упершыню на тэрыторыі Беларусі пячную кафлю пачалі вырабляць менавіта ў Полацку. Знойдзена яна пры даследаванні княскага церама і датуецца па часе вырабу печы 1304 г. [7, 11]. Існуе меркаванне, што традыцыя вытворчасці кафлі была прынесена ў Полацк з нямецкіх земляў пры пасрэдніцтве Рыгі [1, 247], адбылося гэта ў выніку шчыльных кантактаў з выхадцамі з паўночнагерманскіх земляў (Любек).

Самай старажытнай каробчатая кафля—тэракотавая, бязрамачная, з высокім рэльефам (гарэльефам). Існавала яна ад сярэдзіны XV ст. да першай паловы XVI ст.

Полацкая бязрамачная кафля падзяляецца на шэраг варыянтаў, па вызначэнню Л. Г. Панічавай—не менш чатырох. Гэта гарэльфы з выявамі людзей, драконаў, фантастычных і рэальна існуючых жывёл [8, 276-278, рис. 2]. Пры гэтым асобныя выявы скамарохаў, у т. л. і на рамачнай кафле першай паловы XVI ст. [2, мал. 3], маюць выразна ўсходнія рысы ў абліччы і дэталях адзення.

Асабняком сярод матываў полацкай кафлі вылучаецца выява рыцара [6, № 1515563]. Каштоўнасць знаходкі вызначаюць дакладна перададзеныя дэталі рыцарскага ўзбраення. Па часу ўжывання нагруднікаў з тапулем (т. зв. “зброі бляхавай”) гэтую кафлю можна аднесці да другой чвэрці XVI ст. Воін мае выразнае ўсходняе аблічча, яго валасы сабраны ў хвост на манер татарскіх вершнікаў. Не выключана, што гэты тып ваяра быў добра знаёмы палачанам (татары, напрыклад, выкарыстоўвалі ў замкавай залогі).

Распаўсюджванне ў Вялікім княстве Літоўскім у сярэдзіне XVI ст. рэнесанснай “партрэтнай” кафлі звязана з заходнееўрапейскім культурным уплывам. Партрэтныя выявы ў рэнесансных строях не адлюстроўвалі канкрэтных асоб, яны сімвалізавалі, перш за ўсё, гуманістычныя і рэфармацыйныя ідэі і гэтым тлумачыцца іх папулярнасць і шырокае распаўсюджванне ў гарадах Беларусі [5, 136-138]. Па звестках Р.Л. Разенфельдта, рэнесансная “партрэтная” кафля знойдзена і ў Полацку [9, 182], значыць, зроблена яна была не пазней 1563 г. (пачатак акупацыі Полацка Іванам IV). Трансфармацыя на мясцовай глебе заходнееўрапейскага ўплыву адзначана на рэнесанснай кафле з выявай жанчыны з рыбім хвостом, дзе вобраз марской дзевы накладаецца на вобраз русалкі згодна з ўяўленнямі палачан [2, 126-127].

Трэцяя чвэрць XVI ст. была не вельмі спрыяльным часам для развіцця рамесніцтва ўсходняга рэгіёна Вялікага княства Літоўскага ў выніку наступстваў Лівонскай вайны. Таму імклівае развіццё выяўленчага мастацтва полацкай кафлі звязана з апошняй чвэрцю XVI ст. Арнаментальныя матывы на рэчах канца XVI-пач. XVII стст. маюць прыкметы, характэрныя для рубяжа эпох. Выразнае аздабленне стыля барока накладаецца на рэнесансныя матывы, зводзячы апошнія да схематызму альбо пераўтвараючы іх у маньерыстычнай традыцыі. Маньерызм—гэта новы стыль еўрапейскага мастацтва, яшчэ не барока, але ўжо і не Рэнесанс. У Польшчу і ВКЛ гэты напрамак быў занесены ў сяр. XVI ст. і традыцыйна звязваецца з контрэфармацыяй і Трайдэнскім саборам (1563 г.). З пачатку XVII ст. і да 30-х гг. манера барока ў тэхніцы выканання канчаткова перамагае.

Вялікую цікавасць у гэтым плане прадстаўляе полацкая кафля з вывай мушкецёра. Большасць пласцін захавалася фрагментарна [6, кп-15, № 15638], адна кафля цэлая¹. З вонкавага боку кафля пакрыта зялёнай палівай, толькі адзін кавалак паліхромны [6, кп-15, № 8918/8].

Постаць воіна са стрэльбай у руцэ ўпісана ў высокую паўцыркульную рамку, якая закрывае з бакоў усё зрскавае поле. У правай руцэ воін трымае стрэльбу. Адсутнасць выразу для пальца на шыікі прыклада дазваляе аднесці яе да тыпу ручной вагнапальнай зброі, якая ў Расіі мела назву пішчаль, а ў Заходняй Еўропе з XVI ст. вядома як карабін.

Адзенне воіна складаецца з курткі без рукавоў, з ляжачым паверх яе вортам і шырокіх штаноў-“марыналаў”. Такую манеру апранацца заможняя польская шляхта пераняла ад шматлікіх выхадцаў з Нідэрландаў-краўцоў, злотнікаў, разьбяроў, якія належалі да кракаўскіх цэхай і арганізавалі гвардзейскія атрады [11, 415-416]. На галаве воін насіў аздоблены пер’ем аксамітны капялюш, вядомы па захаванаму ўбору 1573 г. Мода на такі тып адзення была занесена ў Рэч Паспалітую дваром Генрыха Валуа і захавала свае істотныя рысы да 30-х гг. XVII ст. [11, 411]. Тып высакароднага ваяра быў добра вядомы палачанам з часоў Лівонскай вайны, не выключана, што ім мог быць галандскі альбо нямецкі гвардзеец.

Росквіт паліхромнай вытворчасці на Беларусі дасягнуў свайго найвышэйшага ўздыму ў канцы XVI-першай палове XVII стст. Вельмі папулярныя ў гэты час былі заглушаныя белыя глазуры, якія выкарыстоўваліся найчасцей як фон. Варта ўзгадаць пласціну з матывамі каванага металу (стылізаваныя галіны), якая ўжо страціла падабенства з каванымі вырабамі і больш нагадвае раслінны дэкор [6, кп-7, № 3913/13]. Аналагічная змены ў віленскім кафлярстве адбываліся ў канцы XVI ст. [4, 137]. У Польшчы звычай пакрываць рэльефны арнамент празрыстымі палівамі па белай аснове ўласцівы для прэлому XVI-XVII стст. [10, 134].

Асобнай групай полацкай кафлі прадстаўлены паліхромныя фрагменты гзымсаў з геаметрычным арнамантам. На адным з іх [6, кп-15, № 13509] была ўжыта пяцікаляровая палітра паліў. Па ўсіх прыкметах гэтую кафлю можна аднесці да канца XVI ст. Блізкі дэкор прафіляванай частцы пласціны сустракаецца на кафле з Мірскага замка [3, мал. 88, 11], замка ў Аджыконі [10, il. 30, 3].

Неабходным элементам кафляной печы з’яўляецца наверху. Адно з полацкіх наверхуў канца XVII-пач. XVIII стст. [6, кп-15, № 13514], выкананае ў выглядзе ажурнай лілеі і пакрытае белай заглушанай палівай, знаходзіць прамы аналаг у сярэднявечным кафлярстве Кракава і Познані [13, 196].

Такім чынам, традыцыя вырабу кафлі была прынесена ў Полацк з нямецкіх земляў і будаўніцтва кафляных печаў з гаршковай кафлі ў Полацку пачалося раней, чым у Польшчы і гарадах ВКЛ. З XV ст. вядомы пласціны, якія адлюстроўваюць выразны ўплыў з боку народнасцяў Усходу. З сярэдзіны XVI ст. пад уздзеяннем рэфармацыйных плыняў у Полацку вырабляецца “партрэтная” кафля.

Вытворчасць полацкай кафлі канца XVI-XVII стст. зазнала тая ж змены і пераўтварэнні, якія характарызуюць заходне-і цэнтральнаеўрапейскае кафлярства. Традыцыя аздаблення пласцін развівалася пад уплывам заходнеўрапейскіх стыляў мастацтва: рэнесанса, маньерызма і барока. Аналіз малюнкаў паказвае, што многія матывы былі добра вядомы ў іншых гарадах Беларусі і Польшчы. Часам падабенства настолькі відавочнае, што гэта дае падставы сцвярджаць аб адзінай традыцыі, склаўшайся ў рамках Рэчы Паспалітай. У прыватнасці, некаторыя тыпы арнамента (разетка, лілеі, розныя віды гаметычнага і расліннага дэкору) знаходзяць прамыя аналагі ў польскім кафлярстве. Тое ж тычыцца жанравай тэматыкі. Папулярныя ў Полацку выявы мушкецёраў даюць уяўленні аб густах замознага шляхецтва, яго цесных сувязях з Заходняй Еўропай, у прыватнасці, з Нідэрландамі. Тым часам ніводная з вядомых нам груп арнаментальных матываў ні тыпалагічна, ні тэхналагічна не зведала ўплыву з боку ўсходняй (маскоўскай) культуры, гэта падцвярджае даследаванні Н.І. Здановіч, Л.Г. Панічавай, Р.Л. Разенфельда і аўтара. Гэты факт вельмі паказальны, бо па матэрыялам усходніх гарадоў ВКЛ адзначаецца наяўнасць каля 10% пласцін з выразным уплывам маскоўскай керамічнай вытворчасці [14, 268]. Усё гэта дазваляе аднесці полацкае кафлярства XIV-XVII стст. да сферы ўздзеяння заходне-і цэнтральнаеўрапейскага дэкаратыўнага мастацтва, і ў той жа час падкрэсліць вялікую ролю мясцовай рамеснай традыцыі.

Літаратура

1. Дзярновіч А. Шляхі пранікнення кафлі на Беларусь: да пытання беларуска-нямецкіх кантактаў // З глыбі выяў. Наш край. Вып. I.—Мн., 1996.
2. Дук Д.У. Полацкая каробчатая кафля XV-сярэдзіны XVI стст. // V Республіканская навуковая конференцыя студэнтаў, аспірантаў і магістрантаў Рэспублікі Беларусь (НИРС-2000): Мат. конф. В 5 ч. Ч. 1.—Гродно, 2000.

3. Здановіч Н.І., Краўцэвіч А.К., Трусаў А.А. Матэрыяльная культура Міра і Мірскага замка. – Мн., 1994.

4. Каталінас К. Вильнюсские пластинчатые изразцы XVI-XVII вв. с “кованым” орнаментом. // Древности Литвы и Белоруссии. – Вильнюс, 1988.

5. Кушнярэвіч А., Трусаў А. “Партрэтная” кафля XVI ст. // Спадчына, 2000, № 2.

6. Фонды Нацыянальнага палацкага гістарычна-культурнага музея-запаведніка, кніга паступленняў.

7. Паничева Л.Г. Полоцкая архитектурно-декоративная керамика XIV—XVII вв. // Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Ин-та археологии АН СССР. 1980. Вып. 160.

8. Паничева Л.Г. Изразцы и изразцовые печи позднесредневекового Полоцка // Советская археология. 1981, № 3.

9. Розенфельдт Р.Л. Белорусские изразцы // Материалы и исследования по археологии СССР, М., 1969, № 169.

10. Dbrowska M. Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVII? w. – Wrocław, 1987.

11. Gutkowska-Rychlewska M. Historia ubioryw. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1968.

12. Historia sztuki Polskiej w zarysie. W III t. T. II, Sztuka nowożytna – Kraków, 1962.

13. Pitkiewicz-Dereniowa M. Materiai kaflowy. // Początki i rozwój starego miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-architektonicznych. – Warszawa-Poznań, 1977.

14. Ćemigala M. Belaruskaja kaflija // Kwartalnik architektury i urbanistyki. T. XXXVI, zeszyt 3. – Warszawa, 1991.

¹ Захоўваецца ў прыватнай калекцыі палачаніна Аляксандра Салаўёва.